

De zaak-Lomborg

Media-sterren: een test voor de regulering van het wetenschappelijk discours¹

Edwin Zaccai *

'Gewone' wetenschappers versus media-sterren in het publieke debat

Of de zaak-Lomborg wel de beste illustratie is van de problemen die wetenschappers en academici ondervinden als ze deelnemen aan debatten over het milieubeleid laat ik in het midden, maar ze is in elk geval een heel bekende en interessante casus, zoals ik in dit artikel zal trachten aan te tonen..

De nieuwe technologieën kennen een spectaculaire ontwikkeling. Hoever kan of moet de doorsnee- of de 'gewone' wetenschapper zich inlaten met de gevolgen die de toepassing van deze technologieën in zijn discipline heeft? Of mag hij dat juist *niet* doen? Denken we bijvoorbeeld maar aan de GGO's, of aan de mogelijks toxische stoffen die in de industrie gebruikt worden. Dat zijn toepassingen die een zeer grote invloed hebben op sommige aspecten van ons leven, nu en later. Maar het zijn ook domeinen waarop duizenden wetenschappers als experts werkzaam zijn. Hoe reageren zij op beleidsbeslissingen? Meestal gebeurt dat niet door te waarschuwen voor de gevaren die het milieu bedreigen. Wetenschappers nemen wel degelijk de verantwoordelijkheid op voor de resultaten van hun dagelijks werk, maar zij doen dat op een aantal onopvallende en gewone wijzen. Op het einde van deze bijdrage kom ik hierop nog terug.

Bjorn Lomborg is echter geen doorsneewetenschapper. Hij is een media-ster. *Time Magazine*, bijvoorbeeld, riep hem vorig jaar uit tot een van de honderd invloedrijkste personen. 'Lomborg' wordt nu meer dan 140.000 keer ingegeven op Google.

In de media verschenen al meer dan vierhonderd bijdragen over hem, er werden tientallen wetenschappelijke artikels over de zaak gepubliceerd en er zijn ook verschillende websites actief. Lomborg, die zichzelf als academicus voorstelt, beperkt zich niet tot tussenkomsten op het gebied van zijn specifieke discipline, maar geeft zijn mening over het hele terrein van de milieuproblematiek. Daardoor is hij natuurlijk een heel belangrijke *case study* voor een polemiek over het milieubeleid die in de eerste jaren van deze eeuw woedde. Als hoogleraar in milieustudies heb ik mij samen met een aantal collega's, in deze zaak verdiept.²

De verhaallijn van de zaak-Lomborg

Ik vat even kort samen waar het in de zaak-Lomborg om gaat. Lomborg is een Deense docent in de statistiek. Ecologie is helemaal niet zijn specialisme. In de late jaren negentig nam hij, met een zorgvuldige selectie van gegevens, de uitdaging aan om de erg optimistische visie te ontcrachten die een andere auteur – Julian Simon, een ervaren Amerikaanse econoom – er op nahield over de gevaren die het milieu bedreigen. Deze Julian Simon was het reeds in de jaren tachtig van de vorige eeuw grondig oneens met de milieupessimisten, de 'groene doemdenkers'.³

Tot zijn, volgens eigen zeggen, grote verbazing kwam Lomborg (die beweert dat hij vroeger lid was van Greenpeace⁴) bij zijn onderzoek van de verschillende probleemgebieden tot de vaststelling dat de hele litanie van jammerklachten van de groenen helemaal geen steek houdt. Hij beweert

* Edwin ZACCAI is voorzitter van het Institut de Gestion de l'Environnement et d'Aménagement du Territoire (IGEAT) van de Université Libre de Bruxelles. Email: ezaccai@ulb.ac.be

dat de hele jeremiade over ontbossing, klimaatsveranderingen, biodiversiteit enzovoort met de hulp en de sympathie van de media sterk overdreven wordt. Het blijkt allemaal niet zo erg te zijn. Sommige klachten houden geen steek, andere werden opgeklopt. Wat in zijn ogen erger is: een te groot deel van de economische middelen wordt aan deze problemen gespendeerd. Deze middelen zouden veel beter aan ontwikkeling worden besteed – economische ontwikkeling wel te verstaan⁵. Deze radicale omslag in zijn denken, gebaseerd op feiten, zal in de media steeds opnieuw als verhaallijn worden opgevoerd.

Lomborg kondigde aan dat hij in zijn boek de toestand zou beschrijven waarin de wereld zich écht bevindt. Dat is een sneer naar de *State of the World*, de rapporten die jaarlijks gepubliceerd worden door Lester Brown en zijn Worldwatch Institute. Lester Brown is een notoire figuur die door Lomborg onder vuur genomen zal worden, samen met 'de groene litanie'. De milieujongens zijn, volgens hem, een allegaartje van academici, ambtenaren en ngo'ers.

De media-ster Lomborg

En zo werd Lomborg een ster. De eerste versie van zijn boek *The Skeptical Environmentalist. Measuring the real state of the world* (in dit artikel afgekort als *TSE*) werd eerst in Denemarken⁶ gepubliceerd, in 1998. In 2001 verscheen de definitieve versie. Het boek telt ongeveer 2900 noten en 1700 referenties. The auteur stelt zijn boek voor als de geëngageerde poging van een wetenschapper om de waarheid te vertellen over een aantal hete hangijzers, over zijn verantwoordelijkheid en, natuurlijk, over zijn recht op vrije meningsuiting. De wetenschappelijke inkleding van de hele onderneming is indrukwekkend. De uitgever, Cambridge University Press, is er zich zeer goed van bewust dat het boek aanleiding zal geven tot een hele controverse, maar is van mening dat de auteur binnen zijn bevoegdheid blijft.⁷ Er verschijnt een hele reeks artikelen in de media, die meestal over de brug gehaald werden door de inkleding van het verhaal van Lomborg.

Door, en dankzij, de controverse rond het boek zag de uitgever de verkoopcijfers constant de hoogte ingaan. Er gingen gemakkelijk meer dan honderdduizend exemplaren over de toonbank. Het boek verschijnt in minstens tien talen. Lomborg boekt niet alleen succes als auteur: in 2002 wordt hem een benoeming in de schoot geworpen als directeur van het pas door de Deense conservatieve regering opgerichte milieu-instituut.⁸ Midden 2004 neemt hij echter ontslag – wegens persoonlijke reden, zegt hij, en niet wegens de aan de gang zijnde polemiek.⁹

Echte wetenschap of wetenschappelijk bedrog?

Een heel aantal wetenschappelijke publicaties in verband met de zaak-Lomborg¹⁰ breken er zich het hoofd over hoe het mogelijk is dat er zo een grote discrepantie bestaat tussen de gebruikelijke inschattingen van de toestand van het milieu – die meestal erg pessimistisch zijn – en de opvatting die naar voor gebracht wordt in *The Skeptical Environmentalist*, die de toestand veel minder dramatiseert. Aan de universiteiten is dat zelfs een klassieke case-study geworden. Gaat het in *TSE* dan over echte wetenschap of is *TSE* wetenschappelijk bedrog?

Het boek van Lomborg werd in 2002 afgekeurd door de Deense Raad voor oneerlijke praktijken in de wetenschap. De raad ressorteert onder het Deense ministerie voor Wetenschap, Technologie en Innovatie. De voorzitter is een rechter van het hooggerechtshof en de leden zijn allen wetenschappers.¹¹ De voornaamste conclusie van de Raad is dat Lomborg in zijn hele onderzoek selectief gebruik gemaakt heeft van de gegevens. Hij maakt slechts gebruik van die gegevens die hij nodig heeft om bepaalde uitspraken te kunnen bevestigen of te weerleggen en schenkt onvoldoende aandacht aan de pro's en contra's in verband met zijn eigen stellingname. Het oordeel van de Raad was dat het boek objectief oneerlijk was en duidelijk in tegenspraak met de normen die gelden voor ernstig wetenschappelijke onderzoek.¹²

Het oordeel van de Raad werd echter in 2003 op zijn beurt verworpen door het ministerie van Wetenschap, Technologie en Innovatie.¹³ Deze gebeurtenissen tonen aan dat het bijzonder moeilijk is, zowel procedureel als juridisch, om haar-scherp de grens te trekken tussen echte en vermeende wetenschap. Zij illustreren ook dat politieke invloed op wetenschappelijke commissies en vice versa soms onvermijdelijk is.

De wellicht meest verdienstelijke poging om een einde te stellen aan deze controverse kwam van de *Scientific American*, die een reeks artikelen over de zaak publiceerde. Aan vier ervaren onderzoekers werd gevraagd om, elk vanuit hun eigen vakgebied, de verschillende hoofdstukken van het boek van Lomborg onder de loep te nemen.¹⁴ Aan de hand van een groot aantal voorbeelden toonden zij aan dat er inderdaad selectief gebruik gemaakt werd van gegevens. Lomborg beet echter van zich af met brieven aan de redactie en gedetailleerde commentaar op zijn website. Hij heeft zich nooit bij de kritieken neergelegd en beweert nog steeds dat zijn onderzoek in overeenstemming is met de normen voor een goede wetenschappelijke praktijk.

Een beknopt overzicht van de interactie tussen de verschillende betrokkenen

Een academicus maakt gebruik van de wetenschappelijke methode om scherpe kritiek te formuleren op een bepaald onderdeel van het beleid en om andere opties te verdedigen. Zijn doelstelling is gekend: hij wil invloed uitoefenen op politieke beslissingen en hij spant zich daar actief voor in.¹⁵ Daarbij maakt hij een professioneel gebruik van de media: hij heeft een verhaal met een eenduidige boodschap, hij geniet constante media-aandacht, en hij houdt een polemisch en moreel vertoog. De verkoopcijfers blijven de hoogte ingaan (*TSE* is tegenwoordig voor een leek verplichte lectuur over de milieuproblematiek).

Het boek staat bol van foutieve beweringen die te wijten zijn aan bevooroordeelde stellingnamen, maar het blijft een controversiële zaak of het nu om een wetenschappelijk werk gaat of niet.

Daarom blijkt het bijzonder moeilijk, zelfs bijna onmogelijk, te zijn om de verspreiding van het boek te beperken met het argument dat het niet voldoende wetenschappelijk onderbouwd is.

Men zou kunnen zeggen dat het boek uitgaat van een politiek perspectief in plaats van een beleids-perspectief. Ik citeer hier uit een artikel van R. Pielke: 'For science, a *policy perspective* implies increasing or elucidating the range of alternatives available to decision makers, by clearly associating the existing state of scientific knowledge with a range of choices. By contrast, a *political perspective* seeks to decrease the range of alternatives (often to a single preferred option) available to policy makers, i.e., to limit the scope of choice'.¹⁶ De goede relaties tussen Lomborg en de conservatieve politieke partij die het nieuw instituut gefinancierd heeft zijn een belangrijke factor in het verhaal.

Een wetenschappelijke uitgever die beslist een dergelijk boek uit te geven (na een *peer review*, ook al wordt die gecontesteerd) beweert dat de echte *peer review* er komt na het verschijnen van het boek; dan pas zal het wetenschappelijk debat losbarsten. Sommige wetenschappelijke tijdschriften en vele websites bieden inderdaad gelegenheid genoeg om over het boek te discussiëren. In het wereldje van de milieuwetenschappers is het niet moeilijk om voldoende elementen voor het debat te vinden, maar deze lijken meestal beperkt te blijven tot gespecialiseerde bronnen. Bij de media gaat de aandacht bijna uitsluitend naar een 'ster'. *TSE* blijft hét referentiewerk en wordt gebruikt in publicaties die in dezelfde richting gaan.

Al bij al is het plaatje niet heel duidelijk. De vrije meningsuiting werd zeker gerespecteerd. Ook het debat kwam er. Maar toch blijven er belangrijke vragen hangen over of er wel omzichtig genoeg werd omgesprongen met het gebruik dat gemaakt werd van een hoogst controversieel beleidsthema, en met de gevolgen ervan.

Moeten academici deelnemen aan het debat?

Het is niet nieuws dat wetenschappelijke rapporten particuliere belangen dienen. *Skeptical*

environmentalism biedt een uitstekend alibi voor een recente trend om akkoorden over het milieu af te zwakken of om een aantal elementen van het beleid terug te schroeven. In zijn boek ziet Lomborg milieubeleid bijna nooit als een vooruitgang, maar veeleer als een gevaar voor wat hij als een gezonde economische ontwikkeling beschouwt.¹⁷

Lomborg had met zijn aanvallen op het groene doemdenken wel een punt: in sommige gevallen waren de cijfers in verband met milieurampen inderdaad overdreven. Daarvan heeft hij handig gebruik weten te maken. Het doemdenken is een steeds weerkerend centraal thema van de groenen, en het zou geen kwaad kunnen om het eens wat scherper te ontleden.¹⁸ Helaas – en dat is de stelling die wij in ons bovenvermeld artikel innemen¹⁹ – is het contra-verhaal van Lomborg nog een té eenvoudig wit-zwart denken.

Ik vind dat van academici – welke standpunt zij ook mogen innemen – mag worden verwacht dat zij zich in dergelijke controverses mengen om hun kennis te testen en mee te delen. Vanuit de maatschappij komt de vraag om duiding bij de kritiek van en op Lomborg. Wij kunnen deze vraag moeilijk naast ons neerleggen. Het is duidelijk dat als academici verstek laten gaan bij dit soort debatten, dat uiteindelijk gevolgen zal hebben voor de politieke beslissingen die zullen worden genomen in verband met sommige problematieken die ze bestuderen. Om een diepgaand debat op gang te brengen, is er ook inbreng nodig van wetenschappelijke uitgevers, van de media, en van allerlei discussiefora. Tot op zekere hoogte is er dat.

Wat de rechten en verantwoordelijken van academici betreft als zij zich op het publieke forum begeven moeten wij een onderscheid maken tussen wat zij zeggen over het gebied waar hun expertise ligt, of over andere onderwerpen. In het eerste geval lijkt mij de verantwoordelijkheid een duidelijk zaak, zeker wanneer op hen een beroep gedaan wordt, en des te meer als zij betaald worden via overheidsgeld. Academici zouden er echter baat bij vinden als zij beter zouden begrijpen hoe de media werken (herhalingen, een afgelijnd thema,

weinig nuanceren) en, al even belangrijk, wat de beleidsmakers van hen verwachten.

Of we dat nu goed vinden of niet, de rationaliteit van de media verschilt van de wetenschappelijke rationaliteit. En er is een hemelsbreed verschil tussen de rationaliteit die ten grondslag ligt aan het politiek beleid en de simplistische opvatting dat goede beslissingen genomen worden op grond van degelijke wetenschappelijke inzichten. Of, zoals Oreskes het zegt: ‘Scientific proof is rarely what is at stake in a contested environmental or health issue’.²⁰ Wanneer ze geconfronteerd worden met een dergelijke rationaliteit hebben wetenschappers nogal eens de neiging om zich terug te trekken in hun gewone wetenschappelijke activiteiten. Maar zullen die niet evengoed een invloed op het beleid hebben?

Wetenschappers zijn al bij het beleid betrokken...via hun werk

Wat het politieke beleid betreft, is het in principe de taak van de wetenschap om de gevolgen van een bepaalde beslissing toe te lichten; het nemen van de beslissing zelf behoort tot de taak van de beleidsmakers en van de openbare ambtenaren. In feite echter zijn deze soms erg geïsoleerd en zijn zij, om verschillende redenen, niet altijd optimaal geïnformeerd. Het zou daarom best wel eens kunnen zijn dat de grootste invloed die wetenschappers op de beleidsmakers uitoefenen uiteindelijk uitgaat van hun dagdagelijkse wetenschappelijke activiteiten, zonder dat de resultaten ervan daarom noodzakelijkerwijze gepubliceerd moeten worden. Dat is, tenminste volgens wat ik in mijn eigen omgeving vaststel, hoe veel academici hun eigen activiteiten zien.

Het is echter mogelijk dat het publiek debat een grotere inzet van ons verwacht. Als de resultaten van ons onderzoek alleen aangewend worden door andere wetenschappers of door diegenen die ons onderzoek gefinancierd hebben, hebben wij onze taak dan wel naar behoren vervuld?

Deze implicatie stuit echter op een aantal hinderpalen. Experten die werken in opdracht van de

private sector ondervinden vaak ernstige moeilijkheden om vrij hun mening te zeggen op het publieke forum. Soms, in andere contexten, is het zelfs niet mogelijk om voor de meest elementaire kwesties gebruik te maken van de academische vrije meningsuiting. In Belarus bijvoorbeeld zit een kernfysicus – een lid van de Academie – al sinds 2001 in de gevangenis omdat hij studies verricht heeft over de invloed van radio-activiteit op kinderen.²¹

In democratische landen is er het probleem dat academici niet graag tussenkomen in debatten die de grenzen van hun eigen specialisme overschrijden. Een academicus voelt zich snel ongemakkelijk als hij gebruik maakt van het aanzien dat hij voor een bepaald domein geniet, om gezaghebbende uitspraken te doen over kwesties waar hij veel minder van afweet. Anderzijds heeft hij als burger het recht om tussen te komen en – in een bepaald opzicht – zelfs meer recht (of meer plicht)

dan andere burgers die niet zo gemakkelijk als hij toegang hebben tot informatie en analyse en die ook niet zoveel weerklank krijgen in de media. Het komt erop aan het juiste evenwicht te vinden, dat kan variëren volgens de context. Wat er ook van zij, er zijn een groot aantal mogelijkheden om deel te nemen aan geïnformeerde debatten. Zo zijn er, om maar één voorbeeld te geven, de raadgevende comités waar wetenschappers, binnen een procedureel kader, geconfronteerd worden met de belangen van de verschillende betrokkenen in het maatschappelijk debat. In zulke comités kunnen zij hun analyse aanscherpen en uitdiepen.

Een absolute minimumvereiste – een soort kwaliteitslabel – is dat academici altijd duidelijk blijven over de grenzen van hun weten én over hun eigen interesse en belang bij de zaak. Dat zijn twee vereisten die bijzonder weinig gerespecteerd werden in de zaak-Lomborg.

Noten

1. Dit artikel werd oorspronkelijk in het Engels geschreven onder de titel 'On Lomborg's case. Testing the regulation of scientific discourse in a star context'. De Nederlandse vertaling is van Marie-Jeanne Bellen.

2. Voor meer details zie: E. ZACCAI, F. GOOR, B. KESTEMONT, 'Quelle importance a l'environnement? Enseignements du cas Lomborg' in *Natures Sciences Sociétés* 12(2004), p. 42-49. Deze bijdrage citeert bijna twintig wetenschappelijke artikels die zich voor 2003 met de Lomborg-zaak bezighouden. Wij maken hier ook gebruik van een meer recente (2004) bijdrage in *Environmental Science and Policy*, die verder geciteerd wordt. Relevante websites zijn www.lomborg.com www.anti-lomborg.com en www.lomborg-errors.dk

3. Soms wordt naar deze uitdaging verwezen als *The Bet*. Lomborg ging een weddenschap aan met onder anderen P. Ehrlich en J. Holdren dat om het even welke grondstof – door hen zelf te kiezen – in prijs gedaald zou zijn over een periode van tien jaar. Zij verloren de weddenschap. Lomborg vertelt dit verhaal op een website waar hij antwoordt op de kritiek in *Scientific American* (zie verder): <http://www.greenspirit.com/lomborg/>

4. Volgens Greenpeace Belgium is er geen bewijs dat Lomborg ooit lid was.

5. Lomborg zal deze gedachtegang blijven herhalen en verder ontwikkelen. In oktober 2004 gaf hij (nog steeds bij Cambridge University Press) een boek uit, *Global Crisis, Global Solutions*, waarin artikels van een groot aantal auteurs zijn opgenomen die gebaseerd zijn op een conferentie die in 2003 werd gehouden (*Copenhagen consensus*). In zijn voorwoord zegt de auteur: 'In a world fraught with problems and challenges, we need to gauge how to achieve the greatest good with our money. *Global Crises, Global Solutions* provides a rich set of arguments and data for prioritising our response most effectively'.

6. De titel *The Real State of the World* maakt duidelijk dat het de bedoeling van het boek is om, aan de hand van de werkelijke gegevens, aan te geven wat écht belangrijk is.

7. Ch. HARRISON (Ed.), 'Peer review, politics and pluralism' in *Environmental Science and Policy* 7(2004), p. 357-368.

8. Lomborg is van februari 2002 tot juli 2004 directeur van het Deense nationale Environmental Assessment Institute.
9. In verschillende interviews verklaarde Lomborg dat hij in wezen een wetenschapper is, en genoeg had van managementtaken. Hij bleef echter als *consultant* werken voor het instituut.
10. Sommige ervan worden in onze bijdrage vermeld. Zie ook <http://www.lomborg-errors.dk>
11. 'This lends a journalistic-polemical air to Lomborg's conclusions, which lack actual scientific substance (in terms of their foundation in theoretical and critical statistics). This could in part account for the fact that Lomborg chose to use the mass media for the initial'. Dit is een uittreksel uit de bijdrage van professor J. JESPERSEN, van het departement Sociale Wetenschappen van de universiteit van Roskilde (Denemarken), in Ch. EGE, J. LIND CHRISTIANSEN, *Sceptical Questions and Sustainable Answers*, Danish Ecological Council, 2002. Het boek bevat een regelrechte aanval op elk afzonderlijk hoofdstuk van *TSE* en op het werk in zijn geheel.
12. Zie de website van Lomborg: <http://www.lomborg.com>
13. *Idem*
14. *Scientific American* 286(2002). De titels van de bijdragen spreken voor zichzelf. J. BONGAERTS, 'Population: ignoring its impact'; J. HOLDREN, 'Energy: asking the wrong questions'; T. LOVEJOY, 'Biodiversity: dismissing scientific process'; S. SCHNEIDER, 'Global warming: neglecting the complexities'.
15. 'Lomborg had al sinds jaren contact met Anders Fogh Rasmussen, de leider van de grootste rechtse partij. Hij suggereerde aan Rasmussen dat er een nieuw instituut voor de evaluatie van het milieu opgericht moest worden om het mogelijk te maken het type analyse in de lijn van Lomborg ingang te doen vinden. In november 2001 kwam er een andere meerderheid in het Deens parlement en Rasmussen werd de nieuwe Eerste minister. Reeds in januari 2002 werd er geld vrijgemaakt voor de oprichting van een dergelijk instituut. De financiering van rivaliserende instituten werd teruggeschroefd. Op 26 februari werd Lomborg tot directeur benoemd. Hij kreeg van de Eerste minister om gevraagd had. Het nieuwe instituut heeft een onafhankelijke raadgevende functie ten overstaan van de regering'. Deze analyse werd overgenomen uit *Sceptical Questions and Sustainable Answers, o.c.*, p. 220.
16. R.A. PIELKE Jr., 'When Scientist politicize science: making sense of controversy over the Skeptical Environmentalist' in *Environmental Science and Policy* 7(2004), p. 405-417.
17. Voor een kritiek op dit standpunt zie: M. GRUBB, 'Relying on Manna from Heaven?' in *Science*, 294, p. 1285-1286.
18. In zijn boek *La baleine qui cache la forêt* (Paris, La Découverte, 1994) test H. KEMP verschillende dergelijke media-uitspraken over het milieu uit in een poging om zich toe te spitsen op de belangrijkste kwesties die in elk afzonderlijk geval aan de orde zijn. Meer recent (2003) verscheen er een zeer goed gedocumenteerd boek over hoe opvattingen over het milieu verband houden met het wetenschappelijk discours en met het beleid: T. FORSYTH, *Critical Political Ecology. The politics of environmental science*, London, Routledge, 2003. In onze eigen bijdrage over Lomborg vragen we waarom een nauwgezet discours over het milieu moeilijk schijnt te zijn.
19. Zie voetnoot 2.
20. N. ORESKES, 'Science and public policy: What's proof got to do with it?' in *Environmental Science and Policy* 7(2004), p. 369-383.
21. 'Vassili Nesterenko werkt samen met Iouri Bandajevski, een fysisch wetenschapper wiens elementaire studies uitgewezen hebben dat – in tegenstelling tot het heersende wetenschappelijk dogma – lage radio-actieve straling een significant pathologisch effect heeft. Beiden zijn ervan overtuigd dat het toedienen van pectine (een natuurlijke scheikundige stof die in appels zit) aan kinderen die effecten aanzienlijk kan verminderen. Maar in het Belarus van dictator Loukachenko is het een riskante onderneming om de aandacht te vestigen op het nog altijd reële gevaar dat van Chernobyl uitgaat. Bandajevski wordt al sinds 2001 onder verschillende voorwendsels vastgehouden. Nesterenko van zijn kant speelt verstoppertje met het regime en vermijdt publieke uitspraken te doen. Hij kan nochtans niet op veel hulp rekenen vanwege westerse wetenschappelijke instellingen die met Belarus samenwerken' (H. KEMP, 'Vassili Nesterenko, un scientifique transformé par Tchernobyl' in *Le Monde*, 24 april 2004).